



ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΙΔΡΥΤΗΣ: ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΤΕΣΣΑΡΑΚΟΣΤΟΣ ΕΚΤΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1949

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & Σ^{ΙΑ} Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ "ΕΣΤΙΑΣ",
38 - ΟΔΟΣ ΤΣΩΡΤΣΙΑ - 38
ΑΘΗΝΑΙ



ΑΘΗΝΑ 2008



Ο ΑΛΗΤΟΥΣ ΧΑΞΕΛΕΥ ΚΑΙ Η ΚΡΙΣΗ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

[ΑΠΟ ΤΟ "ΚΟΝΤΡΑΠΟΥΝΤΟ,, ΩΣ ΤΟ "ΠΙΘΗΚΟΣ ΚΑΙ ΟΥΣΙΑ,,]

Αν αντιπροσωπευτικός συγγραφέας μιᾶς ἐποχῆς πρέπει νὰ θεωρεῖται ἐκεῖνος ποῦ ἐπέτυχε μέσα στοῦ ἔργου του νὰ ἐκφράσει τὴν ψυχικὴ καὶ πνευματικὴ προβληματικότητά του. Τὸ δράμα, ὅπως λέμε ἀπλοποιώντας, τοῦ συγχρόνου του ἀνθρώπου, ὁ Χάξελεϋ πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ κατῴρθωσε ἀναμφισβήτητα ἕνα ἐπίτευγμα ποῦ φέρνει τὸν ἴλιγγο. Πρέπει νὰ γίνει ὁμοίως μιὰ διασαφήνιση γιὰ τὸν ὄρο ἀντιπροσωπευτικός συγγραφέας. Τέτοιος δὲν εἶναι, ὅπως πολλοὶ μποροῦνε νὰ νομίσουν, ὁ συγγραφέας μὲ τὴ μεγαλύτερη φήμη, μὲ τὸ εὐρύτερο ἀναγνωστικὸ κοινὸ, μὲ τὴς διακρίσεις τέλος ἀπὸ τὴς ἐπίσημες ἀρχὲς καὶ τὰ πνευματικὰ ἰδρύματα τοῦ ἔθνους του ἢ ἄλλων ἔθνων. Συνήθως τὴς τιμητικὲς διακρίσεις προφταίνουν νὰ τὴς ἀπολαύσουν στὴ ζωὴ ὅσοι στοῦ ἔργου τους εἶναι περισσότερο λόγιοι ἀνώδυνοι καὶ λιγότερο ἀνατόμοι καὶ τιμηταί. Ὁ ἀναγνωματογράφος κι' ὁ ποιητὴς τῶν χαμηλῶν τόνων ἢ ἐκεῖνος ποῦ εὐνόησε στοῦ ἔργου του —ἔστω καὶ μὲ τὴν ἀντικειμενικότητά του πνευματικῶν ἐργατῶν—πολιτικὴς ἢ κοινωνικὴς ἢ ἐθνικὴς ἐπιδιώξεις, μπορεῖ ν' ἀποθεωθεῖ, καὶ δίκαια, ἀπὸ τὸ ἔθνος του ἢ ἀπὸ μιὰ κοινωνία, ἀλλὰ ἡ σημασία του γιὰ τὴν ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ πνεύματος εἶναι τὴς περισσότερες φορές ἀσήμαντη. Βέβαια, ὑπάρχουν οἱ λίγες μεγαλοφυεῖς ποῦ ἐξαιροῦνται ἀπὸ τὸν κανόνα. Μὰ φαινομενικά, γιὰ τὴς μεγαλοφυεῖς ὅπως ὁ Γκαίτε, ὁ Σίλλερ, οἱ δικοὶ μας Σολωμός, Παλαμάς, ποτὲ δὲν ὑποστήριξαν ἐφαρμοσμένα συστήματα, εἴταν πρόδρομοὶ τῶν πραγμάτων ποῦ ἔρχονταν, μὲ τὸ ἕνα χέρι ἔβαζαν νόμους, μὰ καὶ κρατοῦσαν μὲ τὸ ἄλλο τὸ φραγγέλιο. Ἄσχετο ἂν κατόπι οἱ κλίκες ἀπομονώνουν ἀπὸ τὸ ἔργο τους ρητὰ ποῦ τὴς συμφέρουν. Ἡ παραποίηση ποῦ μπορεῖ νὰ γίνει στοὺς δραματισμοὺς ἐνός ποιητῆ ἢ προφήτη ὅταν γίνονται πολιτικὸ, κοινωνικὸ δόγμα, εἶναι ἀπὸ τὰ θέματα ποῦ ὀλοένα προβάλλει ὁ Χάξελεϋ στοὺν ἀναγνώστη του βάζον-

τας τὰ πρόσωπά του νὰ ἐπαναστατοῦν κατὰ τῆς ἐπιβολῆς τῶν παραδεδεγμένων σχημάτων, χωρὶς ὁμοίως νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ προχωρήσουν πέρα ἀπὸ τὴν ἀρνήση. Τὰ πρόσωπά του, γιὰ παράδειγμα, γίνονται ἀντιχριστιανικά, ἐπειδὴ ἡ ἐκκλησία, δυτικὴ κι' ἀνατολικὴ, μὲ τὴ μακριὰ πρακτικὴ ἀπὸ τοὺς μέσους χρόνους κ' ἐδῶ, ἔμαθε τοὺς ἀνθρώπους νὰ ντρέπονται τὸ σῶμα τους. «Ἡ ντροπὴ δὲν εἶναι φυσικὴ», λέγει ἕνας ἥρωάς του, «εἶναι τεχνητὴ, τὴν ἀποκοῦμε ἀργότερα. Μπορεῖς νὰ κάνεις τοὺς ἀνθρώπους νὰ ντρέπονται γιὰ ὅ,τιδήποτε. Νὰ τρέμουν ἀπὸ ντροπὴ ἐπειδὴ φοροῦν καφέ παπούτσια μὲ μαῦρο κοστούμι, ἐπειδὴ κάνουν λάθη στὴ γλῶσσα ἢ ἐπειδὴ στάζει ἡ μύτη τους. Γιὰ ὅ,τιδήποτε, βάλε μέσα καὶ τὸ σῶμα μὲ τὴς λειτουργίες του. Κι' αὐτὴ ἡ τελευταία ντροπὴ γιὰ τὸ σῶμα, εἶναι ἀκριβῶς τόσο τεχνητὴ ὅσο κι' οἱ ἄλλες. Τὴν ἐφεύραν οἱ χριστιανοί, τὸ ἴδιο ὅπως κάποιον ραφτάδες μὸδας ἐφεύραν ὅτι εἶναι ντροπὴ νὰ φορεῖς καφέ παπούτσια μὲ μαῦρα ροῦχα. Πρὶν ἀπὸ τοὺς χριστιανικοὺς χρόνους σχεδὸν δὲν ὑπῆρχε. Κοίταξε τοὺς Ἕλληνες, τοὺς Ἑτρούσκους». Κ' ἐπειδὴ δὲ μπορεῖ νὰ εἶσαι χριστιανὸς ἂν δὲν παραδέχεσαι τὰ δόγματα τῆς ἐκκλησίας, μιὰ κ' εἶναι ἀδύνατο νὰ φτιάσεις ἕναν χριστιανισμό γιὰ σένα χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει ἀίρεση, τότε γίνεσαι ἕνας κυνικὸς ἀρνητῆς, ἕνας ἀντιχριστιανὸς καὶ βρίσκεις μιὰ ψεύτικη καὶ στοῦ βάθος ὀδυνηρὴ ἱκανοποίηση. Ὅχι ὁμοίως δὲν πρέπει νὰ νομίσαι κανεὶς ὅτι τὰ πρόσωπα τοῦ Χάξελεϋ κατέχονται ἀπὸ πνευματικὴ ἀνανδρία. Σκάβουν τὴν ψυχὴ τους καὶ στέκονται στοῦ στόμα τοῦ λάκκου μὲ μιὰν ἀταραξία φρικιαστικὴ. Μὲ ἀμείλικτη κριτικὴ καὶ σοφιστικὴ μανία καταστρέφουν καὶ τὸ τελευταῖο σωσίβιο παρηγορίας, καὶ τὴν πιὸ ἀμυδρὴ ἐλπίδα. Ἄν δὲ μποροῦν μὲ τέτοιο ὀξύ πνεῦμα, ποῦ σχεδὸν ὄλους τοὺς διακρίνει, νὰ βροῦν ἕνα νέο τρόπο ζωῆς, γι' αὐτὸ δὲ φταῖνε ἐκεῖνοι, φταῖνε ἡ ἐποχὴ τους, τὰ σχήματα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς εἶναι ἀλύγιστα, τὰ περιγράμματα τῶν θεσμῶν τῆς τείχη ἀ-

διαπέραστα. "Η θά ύποταχτείς ή θά καταστραφείς, άλλη λύση δέν ύπάρχει. Τί κάνουν τά πρόσωπα του Χάξλεϋ στο μυθιστόρημά του «Κοντραπούντο»; Υποτάσσονται; Άκριβώς όχι. Καταστρέφονται; Άκριβώς όχι. Μιά στιγμή όδυνηρης απόφασης είναι ή ζωή τους, μία στιγμή που παρατείνεται ένω έξωτερικά όλο αυτό που λέγεται κοινωνικός ρυθμός καλπάζει κι' έναλλάσσεται πληχτικά κι' ανισόρροπα. Γι' αυτό είπαν ότι ό κόσμος του Χάξλεϋ βρίσκεται λίγα λεπτά πριν από τή διάλυσή του. Άλλά τά λίγα αυτά λεπτά παρατείνονται και γίνονται αιώνας.

Πρέπει όπωσδήποτε ό αντιπροσωπευτικός συγγραφέας μιας εποχής να γίνει ό τιμητής κι' ό ανατόμος της; Δέ μπορεί να ύποστηρίξει κανείς ότι σ' όλες τις εποχές αυτό είταν απαραίτητο, άν και όλοι οι κορυφαίοι ύπηρεσαν τέτοιοι. Σήμερα όμως δέ μπορεί να τό αποφύγει κανείς άν δέ θέλει απλώς να μουντζουρώνει χαρτί, επειδή σήμερα αντιμετώπιζεται μία κρίση σε ό,τι γενικά συμβαίνει μέ τόν άνθρωπο. "Η Ιστορία αρχίζει από πολύ παλιά. Άνάγεται στον Σαίξπηρ και πιο πριν ακόμα. "Η κρίση αυτή στους νεώτερους χρόνους διέγραψε, μπορούμε να πούμε, αυτή τήν καμπύλη: "Η ύπερβολή του ρομαντισμού — κρίση του συναισθηματισμού — βρήκε τόν διακριτικό τιμητή της στον Σταντάλ. "Η κρίση της κοινωνικής συγκροτήσεως βρήκε ένα μαχητή ανατόμο στο πρόσωπο του Ζολά. "Ο έπιστημονισμός κ' ή ύπερτροφική ανάπτυξη της αναλυτικής διανοήσεως — κρίση του πνεύματος — δημιούργησαν ένα πλήθος προφητες για τήν έπερχόμενη αναπόφευχτη καταστροφή. "Ένας άπ' αυτούς, ανάμεσα στους συμπατριώτες του, Λώρενς, Ουέλλς, είναι κι' ό Χάξλεϋ, ιδιότυπος για τόν ύπονοούμενο σαρκασμό του, καταπληκτικός για τήν όξύτητα της ματιάς του, άφοβος για τά Ιλιγγιώδη συμπεράσματά του. Κατηγορήθηκε ότι δέν αγαπάει τόν άνθρωπο. Μου φαίνεται ότι θά μπορούσε ν' απαντήσει στους κατηγορούς του περίπου μ' αυτά τά λόγια: — "Ο άνθρωπος κ' ή αγάπη είναι δυό συγκεκριμένα πράγματα. "Η άφηρημένη κουβέντα γύρω σ' αυτά είναι θεολογική φιλοσοφία του μεσαίωνα, δηλαδή καθαρή άνοησία. Μπορώ ν' αγαπήσω ένα γνωστό, ώρισμένο πρόσωπο. Τί θά πει αγαπώ τόν άνθρωπο; "Οτι αγαπώ όλους τους ανθρώπους, άρα και τόν Καλλιγούλα, και τόν Χίτλερ και τό δολοφόνο του Γκάντι. Μ' αυτό είναι άνήθικο ν' αγαπώ τά τέρατα. "Οπως και τό μισώ τόν άνθρωπο μπορεί να είναι ήθικώτατο, άφου μέσα σ' όλους που μισώ είναι κι' ό Καλλιγούλας κι' ό Χίτλερ κι' ό δολοφόνος του Γκάντι. Θά μου πείτε ότι είναι οι λίγοι που έφεραν στην άπόγνωση τήν ανθρωπότητα. Λάθος. Λίγους γνωρίζουμε. Οι άλλοι; οι άπειροι; Οι στρατοί που κάνουν κατακτητικούς πολέμους, τά

φανατισμένα πλήθη που σταυρώνουν, οι ιεροεξετασται που καίνε, οι φυσικοί που κατασκευάζουν ατομικές βόμβες γνωρίζοντας ότι ή κάθε μία θά στοιχίσει τή ζωή εκατοντάδων χιλιάδων ανθρώπων διαμίας; Αύτους όλους ν' αγαπήσω; "Οχι. Τότε ποιούς; Τά θύματα; Μά ποιά θά είναι τά θύματα που θά κάψει ή ατομική βόμβα; Θά είναι διαφορετικά από τήν πόρνη του καλόκοσμου Λούση Τανταμάουντ, κόρη του άβουλου κι' άπατώμενου σ' όλόκληρη τή ζωή του βιολόγου λόρδου Τανταμάουντ, που δέν ένδιαφέρθηκε γι' άλλο τίποτα από τις σαλαμάνδρες και τά ίνδικά του χοιρίδια; Θά είναι διαφορετικά από τήν άναφρόδιτη κ' ύστερική Μάρτζορυ που δέ μπορεί να ξεφύγει από τους έξευτελισμούς του έραστή της γιατί δέν ξαίρει που να πάει, από τόν Βάλτερ που ύποκύπτει στις πιο ταπεινωτικές καταστάσεις, από τόν άνηθικιστή και διαφθορέα Σπάντρελ, από τό ναρκισσευόμενο λόγιο Μπάρλαπ; Βέβαια ύπάρχουν και κάποιοι που δέν είναι κοθόλου ένοχοι, γυναίκες κατά κανόνα. Πώς να σωθούν αυτές; Μέ τήν αγάπη μου; "Αστείεύεστε δέν τή χρειάζονται. "Επιμένουν ν' αγαπούν τους χειρότερους ή να λατρεύουν τά πιο διαλυτικά ή άνήσυχια πνεύματα, όπως τό συγγραφέα Κουώρλς και τόν καλλιτέχνη Ράμπιον. Βλέπετε, λοιπόν, πώς κι' άν ακόμα διαθέσω τήν αγάπη μου, θά μείνει άζητητη άκριβώς όπως οι μετοχές χρεωκοπημένης εταιρίας;»

Παρ' όλα αυτά είναι βέβαιο πως ύπάρχει αγάπη στο έργο του Χάξλεϋ. Μά ό Χάξλεϋ είναι καλλιτέχνης, δέν είναι παιδαγωγός, ούτε ιεροκήρυκας. "Η αγάπη του καμουφλάρεται μέ σαρκασμό επειδή δέ μιλάει σ' έναν, μιλάει σ' όλη τήν ανθρωπότητα. "Ο σαρκασμός προς έναν είναι άναμφισβήτητα κακία, μά ό σαρκασμός προς τους πολλούς πηγάζει από πρόθεση συμπάθειας, συμβουλής, ίσως κ' ευθύνης. "Ο κατήφορος που έχει πάρει ό νοϋς οδηγεί γρήγορα στο βάραθρο. "Ο πικραμένος Ουέλλς αυτό φώναζε λίγο πριν πεθάνει στο τελευταίο του βιβλίο «"Ο νοϋς στο χείλος του γκρεμνοϋ». Και ό Χάξλεϋ ένιωσε ότι όχι μονάχα πρέπει να τό φωνάξει αυτό στην ανθρωπότητα μά και να τήν κάνει να τό άκούσει. Για τούτο, γνωρίζοντας τήν ψυχοσύνθεση μιας σοφιστικής εποχής σαν τήν δική μας, τήν έκπλήττει πρώτα μέ τήν παραδοξολογία, τή σαρκάζει για να τήν καθηλώσει και τέλος δείχνει τό χάος, πάντα σαν καλλιτέχνης, σε όσους μπορούν να τό δουν.

Β'

Μέ τό «Κοντραπούντο», τό άριστούργημά του, ό Χάξλεϋ φτάνει στη συνείδηση της άποσπασματικότητας του κόσμου. "Η λέξη άποσύνθεση θά είταν περισσότερο ταιριασμένη στο νόημα που θέλουμε να δώσουμε,

μά είναι επικίνδυνο να τη μεταχειριστεί κανείς επειδή φέρνει στο νοῦ τῆ σαπίλα, κάτι πού θά φτήναινε πολύ τῆ στάση πού παίρνει ὁ Χάξλεϋ ἀντίκρου στό πρόβλημα. Ὁ κόσμος πάει πρὸς τὸ τέλος του ὄχι γιατί σαπίζει, δηλαδή γιατί ἔχασε τῆ ζωτικότητα του, γιατί τοῦ λείπουν οἱ ἀρχές ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς. Τὰ πρόσωπα τοῦ «Κοντραπούνιου» ἔχουν ἰκανὴ ζωτικότητα, ἀκόμα κ' οἱ φαινομενικὰ ὀκηνηροὶ φανερώνουν μιὰ καταπληκτικὴ διανοητικὴ ζωντάνια κ' ἐπιτέλους πιστεύουν σὲ ἀρχές πού ὄσο κι ἂν οἱ ἴδιοι τίς ἀνακάλυψαν, τὸ λιγότερο, δὲν εἶναι κι' ἀπάνθρωπες. Ὁχι· ὁ κόσμος χάνεται επειδὴ κομματιάστηκε, επειδὴ παρουσιάζει τόσες ὀψεις ὅσα εἶναι τὰ μάτια πού τὸν κοιτάζουν καὶ τὰ μυαλά πού τὸν σκέπτονται. Κανένα γεγονός, ἀκόμα καὶ κανένα συγκεκριμένο ἀντικείμενο δὲ δείχνεται ὅπως ἀκριβῶς εἶναι, ἔστω καὶ σὲ δύο ἀνθρώπους. Αὐτὸ δημιουργεῖ τὴν ἀποξένωση, ἀφ᾽ ἧ προσέγγιση δύο ἀνθρώπων κι' ἡ συνεννόησή τους γίνεται ἀδύνατη. Ἐνα πρόσωπό του, ὁ συγγραφέας Κουώρλς, πού ἀντιπροσωπεύει περισσότερο ἀπ' ὅλα τ' ἄλλα τὸν Χάξλεϋ, φτάνει στὴ ρητὴ διαπίστωση τοῦ φαινομένου: «Ἡ οὐσία τοῦ νέου τρόπου πού κοιτάζονται τὰ πράγματα εἶναι ἡ πολλαπλότητα. Πολλαπλότητα ματιῶν καὶ πολλαπλότητα ἀπόψεων. Γιὰ παράδειγμα, κάποιος ἐξηγεῖ τὰ γεγονότα μὲ δρους παπαδίστικους, επειδὴ εἶναι ἐπίσκοπος, ἄλλος τὰ βλέπει σύμφωνα μὲ τὴν τιμὴ πού ἔχουν οἱ φανελλένιες καμιζόλες... κ' ὕστερα ὑπάρχει ἡ ἀποψη τοῦ βιολόγου, ἡ ἀποψη τοῦ χημικοῦ, τοῦ φυσικοῦ, τοῦ ἱστορικοῦ. Ὁ καθένας βλέπει, ἐπαγγελματικά, μιὰ διαφορετικὴ ὀψη τοῦ γεγονότος, μιὰ διαφορετικὴ στοιβάδα τῆς πραγματικότητας». Κι' ὁ σύγχρονος διανοητῆς δὲ γυρεύει νὰ θεραπεύσει τὸ κακὸ ἐπιστρέφοντας σὲ παλιούς μύθους, σὲ ἀρχέγονα σύμβολα, κάτι πού ἂν δὲν εἶταν φυγὴ θά εἶταν ματαιοπονία (κάποτε δταν ἔλεγε κανεὶς Θεός, γυναῖκα, παλικαριά γινόταν νοητός, τώρα ὅλα αὐτὰ γινήκαν προβλήματα), μὰ ζητάει κάτι ἄλλο· ὄχι νὰ βρεῖ τὴν ἐνότητα ἀπὸ μέσα, ἀπὸ τὴν πολλαπλότητα, ἀλλὰ ἀγκαλιάζοντας ἀπ' ἔξω τὴν ἀποσύνθεση. «Αὐτὸ πού θέλω», συνεχίζει τὸ ἴδιο πρόσωπο, «εἶναι νὰ δῶ διαμιάς μὲ ὅλα αὐτὰ τὰ μάτια. Μὲ τὰ θρησκευτικὰ μάτια, μὲ τὰ ἐπιστημονικὰ μάτια, μὲ τὰ οἰκονομικὰ μάτια, μὲ τὰ μάτια τοῦ μέσου αἰσθησιακοῦ ἀνθρώπου...» Κι' δταν ἡ γυναῖκα του, ὁ ὀμαλὸς αἰσθηματικὸς τύπος, προσθέτει: «Καὶ μὲ τὰ μάτια τοῦ ἀν-

θρώπου πού ἀγαπάει», τῆς χαμογελάει χωρὶς νὰ τῆς ἀποκριθεῖ. Ἴσως επειδὴ ἤθελε ν' ἀποφύγει νὰ τὴν πληγώσει ξανά μὲ τὴ θεωρία του ὅτι ἄλλη εἶναι ἡ ἐννοια τῆς ἀγάπης στὸν ἄντρα κι' ἄλλη στὴ γυναῖκα. «Καὶ τὸ ἀποτέλεσμα θά εἶναι μᾶλλον πολὺ παράξενο», τοῦ λέει. «Ὁχι καὶ τόσο», τῆς ἀπάντάει, καὶ τῆς ἐξηγεῖ πῶς θά ἔγραφε μὲ τὸν καινούριο τρόπο τὸ νέο του βιβλίο ἀδιαφορώντας γιὰ πλοκὴ καὶ γιὰ δράση, επειδὴ τὸ κάθε τι εἶναι δυνατὸ νὰ ἐμπεριέχεται στὸ ὀτιδήποτε. Μὰ ἡ γυναῖκα του ἔχει ἀντιρρήσεις. «Θά ἐπιθυμοῦσα», τοῦ ἐξομολογεῖται, «νὰ ἔγραφες κάποτε μιὰ ἀπλὴ κι' ὀμαλὴ ἱστορία γιὰ ἕνα νέο καὶ μιὰ κοπέλλα πού ἀγαπήθηκαν καὶ πού κατ᾽ ὀρθωσαν νὰ περάσουν ἕνα σωρὸ δυσκολίες ὀσό του παντρεφτοῦν κι' ἀποκατασταθοῦν». Ὁ Κουώρλς γελάει, μὰ στὸ βάθος σκέφτεται πῶς μιὰ τέτοια ἱστορία θά εἶταν πολὺ δύσκολη, θά εἶταν ἀκατ᾽ ὀρθωτη, γιατί μιὰ τέτοια ἱστορία γράφεται μὲ τὴν καρδιά, μονάχα μὲ τὴν καρδιά, κι' ὁ σημερινὸς ἀνθρωπος εἶναι νοῦς, νοῦς καὶ τίποτα ἄλλο.

Τὰ παραπάνω ἀποσπάσματα, ἐκτὸς ἀπ' τὴν ἀξία πού ἔχουν σὰν σκέψεις, ἔχουν καὶ μιὰ ἰδιαίτερη ἀξία σχετικὰ μὲ τὴ μορφή τοῦ ἔργου. Ὁ Χάξλεϋ δὲν ἀκολούθησε τὴ συμβουλή γιὰ μιὰ ἀπλὴ ἱστορία, ἀντίθετα ἐφάρμοσε κατὰ γράμμα τοὺς στοχασμοὺς τοῦ ἡρώα του. Μιὰ ἀπλὴ ἱστορία θά εἶταν ἀφύσικη γιὰ μιὰ σύνθετη ἐποχὴ σὰν τὴ δική μας. Ἡ ἐποχὴ τοῦ ἐπιβλήθηκε κι' ὁ Χάξλεϋ σὰν καλλιτέχνης ἔπρεπε, γιὰ νὰ λυτρωθεῖ, νὰ βρεῖ τὴν οὐσιαστικὴ ἀδυναμία τῆς, ὅπως κοιτάζουμε στὸν ἀνθρωπο πού μᾶς ἐπιβάλλεται νὰ βροῦμε τὸ ἀδύνατό του σημεῖο. Καὶ τὴ βρῆκε· εἶναι ἡ πολλαπλότητα τῶν ἀπόψεων, ἡ σχετικότητα τῆς πραγματικότητας, ἡ σοφιστεία. Ὄταν ἀγκάλιασε τὴν ἀποσύνθεση μὲ τὴ ματιά του, γιατί ἡ ἴδια ἡ ἐποχὴ δὲν τοῦ πρόσφερε ἄλλη λύση, καὶ εἶδε τὴν ἀνατροπὴ τῆς ὄς τὰ τότε παραδεδεγμένης νομοτέλειας τῶν πραγμάτων, ὁ μόνος τρόπος γιὰ νὰ κατασιγάσει μέσα ἡ ἀγωνία του εἶταν νὰ δείξει αὐτὴν τὴν ἀνατροπὴ. Ἄς μὴν ξεχνοῦμε ὅτι μέσα στὸ μεσοπόλεμο, σ' ὄλες τίς καλὲς τέχνες, δὲν παρουσιάστηκε καμμιά προσπάθεια νὰ νομοθετηθεῖ μιὰ νέα ἱσορροπία, ὕστερα ἀπὸ τὸν πνευματικὸ κυριώτερα κλονισμό πού ἔπαθε ἡ ἀνθρωπότητα στὸν πόλεμο. Ἡ λύτρωση βρισκόταν στὸ νὰ δειχτεῖ ἀκριβῶς ἡ ὕπαρχουσα ἀνισορροπία, καὶ βέβαια εἶταν μιὰ λύτρωση ἀπελπισίας.

(Τὸ τέλος στὸ ἐρχόμενο)

ΧΑΡΗΣ ΛΑΜΠΙΔΗΣ